

16ο Συνέδριο της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΟΜΙΛΙΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

1η έκδοση

Περιεχόμενα

“Με τα πόδια πάνω και το κεφάλι κάτω” : η διαστροφική μεταβίβαση ως έκφραση του Κακού στην ψυχαναλυτική κλινική.

Ανδρέας Γκορίνης

Το κακό στους ψυχιατρικούς θεσμούς: Ο τρόμος απέναντι στο αλλόκοτο της ψύχωσης και η παθολογική αποσύνδεση των θεσμικών δεσμών

Στέλιος Στυλιανίδης

Το κακό ως μία εκδοχή του πεπρωμένου των ενορμήσεων

Ιωάννης Βαρτζόπουλος

Ψυχαναλυτική θεώρηση του “κακού” μέσω του συλλογικού τραύματος της “γενοκτονίας”

Αθανάσιος Αλεξανδρίδης

Σάββατο 25/11/2023

**“Με τα πόδια πάνω και το κεφάλι κάτω” : η διαστροφική μεταβίβαση ως έκφραση του Κακού στην ψυχαναλυτική κλινική.
Ανδρέας Γκορίνης**

‘ Χτύπα, χτύπα...’ Όποιος στέκει εμπρός σου, χτύπα τον, κι ας μη σε πείραξε. Κι αν τύχει και σε πείραξε, χτύπα τον διπλά!...’

‘ Ήταν έτσι ώρες, όπως αυτή τώρα, που οι άνθρωποι τού φαίνονταν υπάρξεις πέρα ως πέρα ξένες, πιο μακρινές κι από τα ζώα. Ένα είδος φυτά, που δεν αναγράφονταν ακόμα σε καμιά βοτανική και που η ζωή τους για το Μανουήλ δεν είχε περισσότερο ενδιαφέρον από το στάχυ που το κόβεις, το βάζεις μηχανικά στο στόμα σου και το μασουλάς πασατέμπο’

Στα παραπάνω αποσπάσματα από το μυθιστόρημα του Θράσου Καστανάκη « Ο Χατζημανουήλ» μπορούμε να εντοπίσουμε κάποια από τα χαρακτηριστικά της έννοιας του Κακού : την αδιαμεσολάβητη καταστροφικότητα, την έλλειψη έγνοιας, ενσυναίσθησης, και ενοχής. Το θύμα στερείται της ανθρώπινης ιδιότητας, μετατρέπεται σε πράγμα και έτσι αντιμετωπίζεται. Το Κακό δεν είναι απλά το αντίθετο του Καλού. Μάλλον, επιχειρεί να διαψεύσει την ύπαρξη του Καλού!

Το Κακό είναι ίδιον της ανθρώπινης κατάστασης, είναι οικουμενικό και διαχρονικό, αφορά το άτομο και τους κοινωνικούς θεσμούς. Προκαλεί αποστροφή αλλά και μια ανεξήγητη αμηχανία ή ακόμη, συχνά, και έλξη!

Η μελέτη της έννοιας του Κακού δεν αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο της Ψυχαναλυτικής θεωρίας. Οι ψυχαναλυτές μελετούν το Κακό προκειμένου να φωτίσουν τα μυστήρια της εντυπωσιακής ανθεκτικότητας στη θεραπεία ορισμένων ψυχικών διαταραχών , αλλά και να αποδώσουν νόημα σε εκφάνσεις του Κακού που αφορούν την κοινωνία. Κορυφαίο παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Ολοκαυτώματος.

Ο Φρόιντ δεν ασχολήθηκε παρά μόνο έμμεσα με την έννοια του Κακού και κυρίως μέσα από την αμφιλεγόμενη έννοια της Ενόρμησης Θανάτου: μιας μυστηριώδους, δαιμονικής δύναμης η οποία στοχεύει στην αυτοκαταστροφή και στην επαναφορά του έμβιου όντος στην αρχική ανόργανη κατάσταση. Ένα μέρος αυτής της δύναμης δεσμεύεται από τη λίμπιντο, ενώ ένα άλλο μέρος στρέφεται προς τον εξωτερικό κόσμο με τη μορφή της ενόρμησης καταστροφής ή κατακυρίευσης που αποσκοπεί στην καταστροφή του αντικειμένου. (Freud, 1920). Αν για το Φρόιντ η δράση της ενόρμησης θανάτου στο εσωτερικό του ψυχισμού είναι σιωπηλή , για την Klein είναι θορυβώδης και δρα τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά. Συνεπώς , μια πιθανή απάντηση για την αναγκαιότητα του Κακού είναι η προστασία του υποκειμένου από την εσωτερική αποσύνθεση μέσω της προβολής των απειλητικών ψυχικών περιεχομένων προς τα έξω. Ο ‘ εχθρός’ βρίσκεται έξω και αποτελεί στόχο επίθεσης με σκοπό την καταστροφή και την εκδίκηση για όσα δεινά επιφύλαξε στο υποκείμενο. Στο μηχανισμό αυτό μπορούμε να

εντοπίσουμε την αιτία φαινομένων όπως η εκχώρηση ανυπόφορων τμημάτων του εαυτού στο αντικείμενο μέσω μαζικών προβλητικών ταυτίσεων, αλλά και να ερμηνεύσουμε φαινόμενα όπως η ρατσισμός και η κάθε είδους προκατάληψη.

Για τον A.Green (Green,1988) , η παραπάνω εξήγηση είναι εύλογη αλλά όχι πλήρης. Ο Green προτείνει μια τροποποιημένη ανάγνωση της τελευταίας ενορμητικής θεωρίας του Φρόιντ: η Ενόρμηση Ζωής είναι συμβατή με τη διαρκή εναλλαγή συνδέσεων και αποσυνδέσεων, ενώ η Ενόρμηση Θανάτου -ισοδύναμη, πλέον, με το Κακό- είναι συμβατή με μια ολοκληρωτική αποσύνδεση και συνεπώς με την πλήρη καταστροφή κάθε νοήματος. Εδώ, η σκέψη του Green συναντά την κοινοτοπία του Κακού, έννοια που εισήγαγε η Hannah Arendt (Άρεντ, 1995). Αυτή η πλήρης αποσύνδεση της σκέψης και της πράξης από το νόημά τους και η μετατροπή του υποκειμένου σε μαριονέτα δεν αφορά μόνο τους δήμιους αλλά και τα θύματα. Ο Green ισχυρίζεται ότι οι επιζώντες του Ολοκαυτώματος δεν μπόρεσαν να καταλάβουν τι ακριβώς τους συνέβη και αυτό τους καθιστά ευάλωτους στη διάπραξη του Κακού και συνεπώς στη διαιώνισή του.

Τόσο η έννοια του Κακού όσο και αυτή της Διαστροφής αφορούν την ανθρώπινη κατάσταση και είναι οικουμενικές και διαχρονικές. Ωστόσο οι έννοιες αυτές δεν ταυτίζονται. Η χρήση του φετίχ μπορεί να οδηγήσει στη διέγερση και στην ολοκλήρωση της σεξουαλικής πράξης, αλλά μπορεί να οδηγήσει και σε μια σεξουαλική πρακτική όπου το αντικείμενο της ικανοποίησης έχει αντικατασταθεί από ένα άψυχο πράγμα.

Ο Φρόιντ στα ' Τρία Δοκίμια για τη Σεξουαλικότητα'(Freud,1905) , μίλησε για την πολύμορφη, αυτοερωτική, διαστροφική, παιδική σεξουαλικότητα , η καθήλωση στην οποία αποτελεί την αιτία των διαστροφών στον ενήλικο. Η σύνδεση της διαστροφής με το άγχος του ευνουχισμού δεν θα εγκαταλείψει ποτέ τη σκέψη του (Freud 1919,1927,1939). Ωστόσο, σε μεταγενέστερα κείμενά του θα συνδέσει τις διαστροφές και ιδιαίτερα το φετιχισμό με την προσπάθεια διάψευσης του ευνουχισμού, όπως και κάθε επώδυνης συναισθηματικής πραγματικότητας , μέσω της χρήσης αρχαϊκών μηχανισμών άμυνας όπως η διχοτόμηση και η διάψευση (Freud, 1927,1938).

Σήμερα, η έννοια της σεξουαλικής διαστροφής τείνει να χάσει τον παθολογικό χαρακτήρα της. Η ομοφυλοφιλία δεν θεωρείται διαστροφή, ενώ άλλες 'διαστροφικές' συμπεριφορές μεταξύ συναινούντων ενηλίκων που περιλαμβάνουν υιοθέτηση συμπληρωματικών ρόλων π.χ. σαδομαζοχιστικές πρακτικές, θεωρούνται αποδεκτές.

Οι σύγχρονες θεωρίες της διαστροφής επεκτείνονται για να συμπεριλάβουν σχέσεις και συμπεριφορές με διαστροφική ποιότητα χωρίς αυτές να συνοδεύονται , απαραίτητα, από έκδηλη σεξουαλική διαστροφική συμπεριφορά.(Stein,2005).Στην ουσία η έμφαση δεν δίνεται πλέον στη διαστροφική σεξουαλική συμπεριφορά, αλλά στον διαστροφικό τρόπο σχετίζεσθαι με το αντικείμενο.

Η διαστροφή συναντά την έννοια του Κακού εκεί που το διαστροφικό υποκείμενο επιδίδεται σε μια προσπάθεια κυριάρχησης και καταστροφής του αντικειμένου, η ετερότητα του οποίου απειλεί το πρώτο. Με όχημα τη σεξουαλικότητα, το αντικείμενο μετατρέπεται σε πράγμα. (Stoller, 1975)

Η ενεργοποίηση του διαστροφικού σχετίζεται γίνεται κατά τη διάρκεια της ανάλυσης μέσω της εγκατάστασης της διαστροφικής μεταβίβασης (Etchegoyen 1978, Meltzer, 1968). Ο αναλυόμενος-η προσπαθεί να δημιουργήσει μια ατέρμονη ανάλυση και ενώ η ζωή του-της έξω από την ανάλυση δείχνει να βελτιώνεται, εντός της ανάλυσης προσπαθεί να καταστρέψει τη διαδικασία χλευάζοντας την ανάλυση και δημιουργώντας ένα κλίμα αντιδραστικότητας και εξέγερσης κατά του αναλυτή. Η συνολική εικόνα της μεταβίβασης χαρακτηρίζεται από τη διέγερση και την πρόκληση που θυμίζουν μια κυριολεκτική σεξουαλική σκηνή (σεξουαλικοποίηση της μεταβίβασης). Ο αναλυτής αισθάνεται διαρκώς υπό πίεση, σε σύγχυση, ή ωθείται σε διαδραματίσεις όπως λ.χ. να ανταποδώσει την επίθεση με άκαιρες, διανοητικοποιημένες ή επικριτικές ερμηνείες. Εναλλακτικά, παραμένει παθητικός θεατής του διαστροφικού σεναρίου του ασθενούς. Ο Ogden (Ogden, 1997) γράφει ότι η ανάλυση της διαστροφικής μεταβίβασης περνά αναπόφευκτα από την εγκατάσταση μιας διαστροφικής αντιμεταβίβασης. Ο αναλυτής συμμετέχει σε μια ασυνείδητη διαστροφική συμφωνία (perverse pact) σιωπής και συνεννοχής (Stein, 2005) με τον ασθενή, η αναγνώριση και η ερμηνεία της οποίας μπορεί να συμβάλλει στην επιτυχή έκβαση της ανάλυσης.

Παρουσιάζεται μια κλινική περίπτωση γυναίκας 40 ετών η οποία βρίσκεται σε πολυετή ανάλυση. Η αναλυόμενη, με ιστορικό πολλαπλών τραυματισμών που σχετίζονται με την αδυναμία του αντικειμένου να εμπεριέξει επαρκώς πρώιμα άγχη της, εγκατέστησε μια προοδευτικά κλιμακούμενη διαστροφική μεταβίβαση με κύρια χαρακτηριστικά τις σφοδρές επιθέσεις στο αναλυτικό πλαίσιο, τη συναισθηματική απόσυρση και την καταφυγή σε εκδραματίσεις που έθεταν σε κίνδυνο τη ζωή της ή τη σωματική της ακεραιότητα και δημιουργούσαν μια αίσθηση χάους στη ζωή της. Αντίστοιχα, ο αναλυτής αισθανόταν διαρκώς, μέσω μαζικών προβλητικών ταυτίσεων της αναλυόμενης, ότι βρισκόταν σε καθεστώς διαρκούς έντασης και σύγχυσης με αποτέλεσμα την αίσθηση της ακινητοποίησης και του αδιεξόδου. Με αυτό τον τρόπο η αναλυόμενη αντέστρεψε την πραγματικότητα και διατηρούσε μια στοιχειώδη αίσθηση ελέγχου στη ζωή της. Στην 'Κόλαση, του Δάντη, ο συγγραφέας τοποθετεί τον Διάβολο στον ένατο κύκλο της Κόλασης. Αυτός που κάποτε ήταν ο πιο όμορφος από τους Αγγέλους, τώρα βρίσκεται βρώμικος, παγιδευμένος στον πάγο και με τα πόδια επάνω και το κεφάλι κάτω.... (Segal, 2007).

Σκοπός της παρουσίασης του κλινικού υλικού είναι η ανάδειξη των ψυχικών κινήσεων αναλυτή-αναλυόμενης, εντός του πλαισίου της μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης, που χρωματίζονται έντονα από τη διαστροφική ποιότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Chasseguet-Smirgel, J. (1984) *Creativity and Perversion*, Free Association Books.

Etchegoyen, R.H. (1978) *Some thoughts on Transference Perversion*. Int.J. Psychoanal., (59): 45-53

Freud, S. (1905) *Three Essays on the Theory of Sexuality*, S.E.7

Freud, S. (1915) *Instincts and their vicissitudes*, S.E.14

Freud, S. (1920) *Beyond the Pleasure Principle*, S.E.18

Freud, S. (1927) *Fetishism*. S.E. 27

Freud, S. (1938) *Splitting of the Ego in the Process of Defence*, S.E.23

Meltzer, D. (1973) *Sexual States of the Mind*, Scotland: Clunie Press

Ogden, T. (1996) *The Perverse Subject of Analysis*, J.Amer.Psychoanal.Ass. (44), 1121-1146

Άρεντ Χάνα(1995). *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ. Η Κοινοτοπία του Κακού*, Ουμέλη, Αθήνα.

Γκρίν Αντρέ (1990) *Ιδιωτική Τρέλα , Ψυχανάλυση των Οριακών Περιπτώσεων*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.

Καστανάκης Θράσος(1956) *Ο Χατζαμανουήλ*, εκδ. Εστία, Αθήνα.

Κυριακή 26/11/2023

Το κακό στους ψυχιατρικούς θεσμούς: Ο τρόμος απέναντι στο αλλόκοτο της ψύχωσης και η παθολογική αποσύνδεση των θεσμικών δεσμών

Στέλιος Στυλιανίδης

Περιπλανώμενος στους σκοτεινούς διαδρόμους ενός ψυχιατρικού νοσοκομείου της Γαλλίας ως νεαρός ειδικευόμενος ψυχίατρος, συναντούσα ξανά ασθενείς που με παρατηρούσαν, όταν τους χαιρετούσα, σαν να με αντίκριζαν για πρώτη φορά, με ένα ανοίκειο και απειλητικό βλέμμα, το οποίο βίωνα ως τρόμο και ως ακατέργαστη επιθετικότητα.

«Θέλω να μου αλλάξετε δωμάτιο, ο διπλάνός μου μου έκλεψε κάτι από το στήθος μου». Ή μια άλλη φράση, που τη θυμάμαι εδώ και χρόνια: «Συγγνώμη, δεν είμαι καλά, κοιτάξτε με προσοχή και πείτε μου αν το κεφάλι μου είναι κομμένο».

Οι «τρελοί» σε έναν λιμνάζοντα ιδρυματικό χώρο, σε μια επαναληπτική ιδρυματική ρουτίνα, άλλοι λογορροϊκοί, άλλοι σιωπηλοί, παραληρηματικοί, χειρονομώντας αδέξια και ακατάληπτα, ή μένοντας παγωμένοι, ακίνητοι, όπως σε μια θέση κηρώδους ευκαμψίας, όπως περιέγραφαν οι παλιοί κλινικοί των ασύλων. Σε ένα τέτοιο ασυλικό περιβάλλον, έπρεπε να πάω στο γραφείο της νοσηλευτικής υπηρεσίας, να πιω εκεί έναν καφέ με έναν συνάδελφο, να μοιραστώ ένα-δύο αστεία με τη θεραπευτική ομάδα, για να αισθανθώ ότι ξαναβρίσκω τον εαυτό μου.

Στη Λέρο οι φύλακες-νοσηλευτές δεν άγγιζαν τους ασθενείς, για να μη μεταδοθεί μέσω της σωματικής επαφής –ως μολυσματική νόσος– η σχιζοφρένεια. Γι' αυτόν τον λόγο τούς έπλεναν με μάνικες από απόσταση 5 μέτρων και τους πετούσαν το ημερήσιο γεύμα στο κρύο τσιμέντο, όπως ταΐζουν μια αγέλη σκυλιών.

Ο Freud στο άρθρο του 1924 «The loss of reality in neurosis and psychosis » είχε πολύ εύστοχα επισημάνει ότι η νεύρωση δεν απαρνείται την πραγματικότητα, απλώς την αγνοεί, ενώ η ψύχωση την απαρνείται και προσπαθεί να την καταργήσει. Ωστόσο, υπογραμμίζει emphaticά και στις δύο περιπτώσεις ότι μπορεί να υπάρχει σύγχυση μεταξύ νευρωτικής και

ψυχωτικής λειτουργίας, στον βαθμό που η απάρνηση της πραγματικότητας στη νεύρωση μπορεί να έχει μια σοβαρή συνέπεια στη μερική αλλοίωση αυτής της πραγματικότητας. Μέσα από αυτή την οπτική το ανοίκειο και τρομακτικό που προκαλεί η επαφή με τα ψυχωτικά φαινόμενα, ιδιαίτερα με τους σχιζοφρενικούς ασθενείς, μπορούν να αποσταθεροποιήσουν ψυχικά τη νευρωτική λειτουργία των θεραπευτών, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε ασυνείδητη υιοθέτηση και επανάληψη ψυχωτικών μηχανισμών που καλούνται να θεραπεύσουν ή ακόμη και στην επιθυμία θανάτου των ασθενών, μέσα από ακατέργαστες αντιμεταβιβαστικές αντιδράσεις.

Η παρουσίαση αυτή μέσα από τη βιοματική αναφορά εμπειρίας μου σε ψυχιατρικούς θεσμούς στην Ελλάδα και στην Ιταλία (Παιδοψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής, Ιστορική εμπειρία της Τεργέστης).

Θα προσπαθήσουμε να τεκμηριώσουμε μέσα από εμπειρικό υλικό τις ακόλουθες υποθέσεις εργασίας:

Πρώτον, ο ψυχιατρικός θεσμός μπορεί να λειτουργήσει ακριβώς με τον ίδιο τρόπο παθολογίας την οποία έχει κληθεί να θεραπεύσει (Bleger, 1966).

Δεύτερον, η ψύχωση προκαλεί ένα βίωμα τρόμου (unheimlich) το οποίο υπερβαίνει την απλή διάσταση του ανησυχητικά ανοίκειου ή του μυστηριώδους (uncanny) (Freud, 1919) και παραπέμπει στην απειλή καταστροφής του ίδιου του υποκειμένου-θεραπευτή και στην παθολογική αποσύνδεση δεσμών μέσα στον ψυχιατρικό θεσμό.

Η έννοια του κακού, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τα ακατανόητα ψυχωτικά φαινόμενα, μπορεί να οδηγήσει σε μια ενόρμηση θανάτου, τόσο σε ατομικό όσο και σε ομαδικό επίπεδο (Freud, 1920), η οποία αρχικά στοχεύει στην καταστροφή του ίδιου του υποκειμένου και αργότερα εκτρέπεται προς τα έξω.

Ο F. Pasche (1965) επαναπροσεγγίζει το φροϋδικό κείμενο (Έρωτας που ενώνει, Θάνατος που χωρίζει), υποστηρίζοντας τον δομικά διπλό χαρακτήρα της ενόρμησης, η οποία αναπτύσσεται μέσα από ένα κεντρομόλο ρεύμα, τον ναρκισσισμό, και ένα φυγόκεντρο, τον αντι-ναρκισσισμό. Η παθολογία του ψυχιατρικού θεσμού και οι κινήσεις καταστροφικότητας εντός του συνίστανται βασικά σε ένα «πλεόνασμα» των δύο ρευμάτων, το οποίο αντιτίθεται στη σύνδεσή τους.

Κάθε συνάντηση μεταξύ δύο υποκειμένων προϋποθέτει τη δυνατότητα ώσμωσης, της διαπραγματεύσης μεταξύ της διαφορετικότητας και της ταυτότητας του κάθε υποκειμένου μέσα από τη δημιουργία ενός δεσμού. Ένα

μωρό δεν υπάρχει, έλεγε ο Winnicott, εκτός του περιβάλλοντός του. Αυτό που δίνει μορφή στην ταυτότητά του είναι ο τρόπος που το μωρό γίνεται αντικείμενο ψυχικής επένδυσης, ομιλίας, αγκαλιάς, βλέμματος. Έτσι σταδιακά συγκροτείται το Εγώ, κάτι που στον ψυχωτικό ασθενή μοιάζει να είναι μια διαρκής, εργώδης, βασανιστική προσπάθεια απαρτίωσης του μέσα και του έξω, με σύγχυση ορίων και κατασκευή μιας νεο-πραγματικότητας μέσω του παραληρήματος, των ψευδαισθήσεων και άλλων ψυχωτικών συμπτωμάτων.

Η ανάγκη για τη δική μας ψυχική επιβίωση μας οδηγεί να χρησιμοποιούμε, στο ιδρυματικό πλαίσιο, τον ένοπλο λόγο των φαρμάκων (Kapsambelis, 1994, 2006, 2009, 2010), των μηχανικών καθηλώσεων και της απομόνωσης των ασθενών ως μέτρα για να περιέξουμε, σε επίπεδο ψυχιατρικού θεσμού, το κρυμμένο, το ερεβώδες, το τρομακτικό μυστικό που κρύβει η ψύχωση.

Ο René Kaës (1988) υπογράμμισε με έμφαση την οδύνη που βιώνουν οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας, όταν αυτή συνδέεται με ένα πρόβλημα στην ίδρυση του ψυχιατρικού θεσμού, οφειλόμενο είτε στην υπερβολική παρουσία είτε στο έλλειμμα παρουσίας των ρυθμίσεων μεταξύ της οργάνωσης και του θεσμού απέναντι στην πρωταρχική εντολή φροντίδας.

Στην ουσία, αυτή η δυσφορία του πολιτισμού, που τόσο εύστοχα περιέγραψε ο Freud το 1930, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αναπαράγει «την εργασία του θανάτου μέσα στους θεσμούς και μέσα στους κοινωνικούς σχηματισμούς» (Enriquez, 1988).

Οι τρόποι οργάνωσης, οι ιδρυτικές αξίες και οι μύθοι (Fustier, 1987), τα θεσμικά ενσωματωμένα στοιχεία λειτουργίας (Gaillard & Pinel, 2011), αποτελούν ορισμένες όψεις των συνιστωσών και σχηματισμών ενός θεσμού, τις οποίες εσωτερικεύουν ασυνείδητα οι επαγγελματίες ψυχικής υγείας.

Μέσα από αυτή την οπτική, ο θεσμός μπορεί να γίνει αντιληπτός ως αντικείμενο της ψυχικής ύλης των μελών του, με αποτέλεσμα τη διαρκή ενεργοποίηση ναρκισσιστικών και ταυτισιακών διακυβευμάτων και ευθραστοποίηση των δεσμών. Συνεπώς διατηρεί στενούς δεσμούς με τον πρωτογενή ναρκισσισμό (Green, 2001), καθώς και με το εσωτερικό πλαίσιο κάθε μέλους του (Bleger, 1966).

Όπως εύστοχα σημειώνει ο Pinel (Kaës R., 2012, Drieu D. & Pinel J.P., 2016), «η προσέγγιση του θεσμού κινητοποιεί την επιθυμία να πούμε τα πάντα, να μη χάσουμε τίποτε, και ταυτόχρονα το αδύνατο βίωμα της κατανόησής του».

Δίκην επιλόγου

Οι ψυχαναλυτές οι οποίοι εργάζονται εντός των ψυχιατρικών θεσμών (Racamier, 1970) οφείλουν να επεξεργαστούν τις νέες προκλήσεις της

άσκησης της ψυχιατρικής φροντίδας απαλλαγμένοι από αυτό που ο Ferenczi (1932) ονόμασε ως «επαγγελματική υποκρισία», όταν μιλούσε για την υποκρισία των παιδαγωγών και των γονέων σε σχέση με τις ανάγκες του παιδιού.

Η σταδιακή απανθρωποποίηση των κοινωνικών δεσμών στη μετανεωτερικότητα, το έλλειμα των μεγάλων αφηγήσεων ως ψυχικών εγγυητών (Kaës, 2012) και η συνεπαγόμενη απόμειξη των ενορμήσεων ζωής και θανάτου δεν αφήνουν ανέγγιχτη τη θεραπευτική εργασία ούτε στις κοινοτικές ψυχιατρικές υπηρεσίες. Η τεχνοκρατική προσέγγιση της διαχείρισης του ακατανόητου της ψύχωσης μέσα από την επιβολή θεραπευτικών πρωτοκόλλων και τη συσκότιση της βιογραφίας και του υποκειμενικού βιώματος του άλλου καταλήγει σε μια ομογενοποίηση της φροντίδας των ψυχωτικών ασθενών μέσα από την επιβολή ενός εργαλειακού, διαγνωστικού βιοϊατρικού λόγου. Ίσως αυτό να συμπυκνώνει το απόλυτο κακό στη σύγχρονη λειτουργία των ψυχιατρικών θεσμών.

Βιβλιογραφία

- Bell, D. (2022) Psychoanalytic Reflections on the Conditions of Possibility of Human Destructiveness. *International Journal of Psychoanalysis* 103:674-691
- Bleger, J. (1966) «Psychoanalyse du cadre psychanalytique», in Kaës R., Missenard A., Kaspi R. et al., *Crise, Rupture et dépassement*, Dunod, 1979, 257-275
- Drieu, D. & Pinel, J.P. (2016). *Violence et Institutions*, Paris: Dunod.
- Enriquez, J. M. (1988). L'enveloppe de mémoire et ses trous. In Didier Anzieu et al. (Eds.), *Les enveloppes psychiques*. Paris: Dunod.
- Ferenczi, S. (1932). *Psychoanalyse 4. Oeuvres Completes Tomes IV: 1927-1933*, Ch. IX Confusion de langue entre les adultes et l'enfant, Payot, Paris (1982)
- Freud, S. (1919). The Uncanny. *S.E.*, 17:217-52
- Freud, S. (1920). Beyond the pleasure principle. *S.E.*, 18:1-64
- Freud, S. (1924). The loss of reality in neurosis and psychosis. *S.E.*, 19:181-18
- Freud, S. (1930). Civilization and its discontents, *S.E.*, 21:57-146
- Fustier P. (1987). «L'infrastructure imaginaire des institutions. À propos de l'enfance inadaptée», in R. Kaës et al., *L'institution et les institutions. Études psychanalytiques*, Dunod, 1987, 131-156[1]. Dans: Didier Drieu éd., *46 commentaires de textes en clinique institutionnelle* (pp. 119-125). Paris: Dunod.
- Gaillard, G. & Pinel, J.P. (2011). L'analyse de la pratique en institution: un soutien à la professionnalité dans un contexte d'emprise gestionnaire. *Nouvelle revue de psychosociologie*, 11, 85-103.
- Green, A. (2001) *Life narcissism, death narcissism*, Free Association Books
- Kaës, R. (1988). *L'institution et les institutions Études psychanalytiques*. Paris: Dunod.

- Kaës, R. (2012). *Le Malêtre*. Paris: Dunod.
- Kaës, R. (2012). Souffrance et psychopathologie des liens institutionnels, Ch. 2 La déliaison pathologique des liens institutionnels dans les institutions de soins et de rééducation Paris: Dunod.
- Kapsambelis, V. (1994) Les médicaments du narcissisme: Métapsychologie des neuroleptiques. Collection Les Empêcheurs de penser en rond.
- Kapsambelis, V. (2006) Le «delirer» en tant qu'activité psychique. *Psychanalyse et Psychose* 6: 153-168
- Kapsambelis, V. (2009) La séduction de réalité et le traitement des schizophrènes. *Psychanalyse et Psychose* 9: 31-52
- Kapsambelis, V. (2010) L'absorptivité. *Revue française de psychanalyse* LXXIV (1): 199-215
- Pasche F. (1965). L'anti-narcissisme. *Revue Française de Psychanalyse*, No29 (5-6), p. 508-18
- Racamier, P.C. (1970). *Le psychanalyste sans divan. La psychanalyse et les institutions de soins psychiatriques*. Paris: éditions Payot, 1970

Το κακό ως μία εκδοχή του πεπρωμένου των ενορμήσεων

Ιωάννης Βαρτζόπουλος

Το κακό είναι μία έννοια της ηθικής, της θρησκείας, της φιλοσοφίας. Δεν είναι μία πρωτογενής έννοια της ψυχανάλυσης όπως είναι το ασυνείδητο, η παιδική σεξουαλικότητα, οι ενορμήσεις. Ο Freud χρησιμοποιούσε αυτήν τη λέξη περιστασιακά. Η έννοια του «κακού αντικειμένου» προσέφερε στην έννοια του κακού μία εμφανή αντιπροσώπευση στην ψυχανάλυση (Klein, 1935, 1940). Όπως και με άλλες έννοιες οι οποίες δεν είναι πρωτογενείς στην ψυχανάλυση, η ανάδειξη της θέσης τους και του περιεχομένου τους συμβάλλει στην εξέλιξη τόσο της ψυχανάλυσης όσο και των άλλων επιστημών που χρησιμοποιούν αυτήν την έννοια.

Το κακό εμφανίζεται σε διάφορες εκδοχές στην ψυχανάλυση. Στις απαρχές της ζωής το άγχος αφανισμού του πρώιμου Εγώ οδηγεί στην προβολή των αποδιοργανωτικών στοιχείων του Εγώ σ' ένα αντικείμενο -στο κακό αντικείμενο- ώστε να διαφυλαχθεί η δυνατότητα επιβίωσής του αλλά και το ενδεχόμενο μελλοντικής επανενδοβολής των προβεβλημένων τμημάτων του σε τροποποιημένη μορφή (*reverie*) ώστε να αποφευχθεί ο μόνιμος ακρωτηριασμός του. (Jones, 1927, Klein, 1946, Bion, 1958, Segal, 1972).

Στην οιδιπόδεια εκδοχή το καλό και το κακό είναι ποιότητες του διαφοροποιημένου Υπέρ-Εγώ που δίνει στο σύστημα αντίληψης-συνείδησης τη δυνατότητα να κινείται εντός της αρχής της πραγματικότητας (Freud, 1923, 1924).

Ο μαζοχισμός επίσης στις διάφορες εκδοχές του μας δείχνει τον τρόπο που το κακό συμβάλλει μεταξύ των άλλων στην αποσαφήνιση των ορίων του Εγώ, στη δυνατότητα του ως διαστροφή να προφυλάσσει από την επικράτηση ψυχωτικών αγχών και ως ένα τρόπο μόνιμης παρουσίας στην ενδοψυχική πραγματικότητα ως ηθικό μαζοχισμό. (Freud 1924, Atwood et al. 1989).

Στην πολυμέρεια και πολυσημία της έννοιας του κακού η ψυχανάλυση έχει τη δυνατότητα να προσφέρει τη δική της οπτική μελετώντας το κακό όπως αυτό εγγράφεται στην ενδοψυχική και εξωτερική πραγματικότητα. Η ψυχανάλυση αναζητά το κακό στη διαδρομή των ενορμήσεων από τη σωματική τους βάση, όπως αυτή προσδιορίζεται από τις φρουδικές θεωρίες των ενορμήσεων έως το αντικείμενό τους. Αυτή είναι μία οπτική του κακού στην οποία η ψυχανάλυση διατηρεί ένα ισχυρό πλεονέκτημα έναντι των άλλων προσεγγίσεων του κακού.

Η ενόρμηση γεννάται στην ερωτογόνο ζώνη, απευθύνεται σ' ένα αντικείμενο προς εξυπηρέτηση ενός σκοπού. Έχει ιδιαίτερη σημασία σε ποιο σημείο αυτής της ενορμητικής πορείας δημιουργούνται συνθήκες που δέχονται τον χαρακτηρισμό του κακού. Οι ενορμητικές θεωρίες του Freud φωτίζουν το κακό από την ιδιαίτερη οπτική τους. Οι ενορμήσεις της αυτοσυντήρησης έναντι των σεξουαλικών ενορμήσεων στην πρώτη θεωρία του Freud με σαφήνεια δείχνουν το κακό να εμφανίζεται στην αναζήτηση του πεπρωμένου των ενορμήσεων. Δεν ανήκει στην πηγή, οπότε θα εμφανίζεται στο αντικείμενο ή στον σκοπό. Το κακό δεν μπορεί να είναι στην πηγή της ενόρμησης της αυτοσυντήρησης ούτε στην πηγή των σεξουαλικών ενορμήσεων. Η στροφή της ενόρμησης επί εαυτού αναφέρεται στο αντικείμενο και στο σκοπό, όχι στην πηγή της ενόρμησης (Freud, 1911).

Η εξέλιξή τους στην αντίθεση ναρκισσιστικών έναντι αντικειμενότροπων επενδύσεων επέτρεψε το Εγώ που επενδύεται από την ναρκισσιστική λιβιδώ να μοιράζεται ιδιότητες της αντικειμενοτρόπου λιβιδούς, γεγονός που επιτρέπει ιδιότητες του αντικειμένου και των επενδύσεών του να γίνονται ιδιότητες και επενδύσεις του Εγώ. Έτσι το κακό εισέρχεται στο Εγώ, και όχι μόνο μέσω των ταυτίσεων (Freud, 1914). Η τελευταία θεωρία των ενορμήσεων έχει την ενόρμηση του θανάτου, την επιστροφή των πραγμάτων στην ανόργανη βάση τους που έχει ερμηνευθεί και ως μία ενδογενής καταστροφικότητα, μία τάση αποσύνδεσης των εγκαταστημένων συνδέσεων. Παρά τις δυσκολίες να προσδιοριστεί η ερωτογόνο ζώνη αυτής της ενόρμησης, μας φέρνει πιο κοντά στην αίσθηση ότι το κακό υπάρχει στις αρχές της ψυχικής ζωής και έχει μία παρουσία στις βασικές ενορμητικές κινήσεις (Freud 1920).

Παρότι το κακό δεν πρέπει να ταυτίζεται με τη δυσαρέσκεια, η αρχή της ευχαρίστησης- δυσαρέσκειας όπως διαντιδρά με την αρχή της πραγματικότητας είναι ο άξονας, το vertex, για την απόδοση του χαρακτηρισμού του κακού σ' ένα αντικείμενο ή σε μία επένδυση.

Η θέση του κακού στην αναζήτηση του πεπρωμένου των ενορμήσεων και οι μεταμορφώσεις του κακού στην αναζήτηση αυτού του πεπρωμένου ανιχνεύονται στην ανάλυση ενός ασθενούς ο οποίος προσήλθε με την πεποίθηση ότι είχε μία σαφή αντίληψη του κακού στην ζωή του και ότι το κακό αυτό ήταν προσωποποιημένο ευθύς εξ αρχής. Όλη η ζωή του ήταν μία ασίγαστη προσπάθεια να απεκδυθεί αυτό το κακό και να ζήσει τη ζωή του με δικούς του όρους. Ο πατέρας του είχε αισθανθεί από την παιδική ηλικία του αναλυόμενου μία ομοφυλοφιλική τάση και μετήλθε κάθε μέσου ώστε να τον ωθήσει σε μία ετερόφυλη κατεύθυνση. Η ενδοψυχική εγγραφή του μητρικού

αντικειμένου ήταν συνεργατική του πατρικού και δεν προσέφερε μία άλλη οδό ταυτίσεων και λιβιδινικής εξέλιξης. Η εξιδανίκευση ήταν η βασική οδός εγκατάστασης ομο- και ετεροφυλικών λιβιδινικών σχέσεων. Η αστάθεια της εξιδανίκευσης οδήγησε τόσο στην μεταβίβαση όσο και στη ζωή του στην επιλογή σαδιστικών σχέσεων αντικειμένου ώστε να περιορίσει το κακό αντικείμενο και μαζοχιστικών σχέσεων αντικειμένου ώστε να διαφυλάξει τα όρια του Εγώ του. Ο φόβος καταστροφής του καλού αντικειμένου τόσο στην μεταβίβαση όσο και στη ζωή του του επέτρεψαν να ανακαλύψει ποιότητες του καλού μέσα στο κακό αντικείμενο και να εγκαταστήσει σχέσεις αντικειμένου που δεν κυριαρχούνταν από τον φόβο της αποδιοργάνωσης και την προβολή.

Το κακό στην περίπτωση αυτή είχε αρχικά τον χαρακτήρα του κακού διεισδυτικού αντικειμένου που σφετερίζεται το σώμα και τις ερωτογόνες ζώνες και στη συνέχεια έγινε μία προσπάθεια σύνθλιψής του μέσω της εξιδανίκευσης του αντίθετου. Σαδιστικές και μαζοχιστικές επιλογές αντικειμένου υιοθετήθηκαν για να στηρίξουν αυτήν την άμυνα έως ότου οι φόβοι ολικής καταστροφής του αντικειμένου οδήγησαν στη διάσωση του λιβιδινικού χαρακτήρα των σχέσεων αντικειμένου.

Η γενεαλογία του κακού στην περίπτωση αυτή περιλαμβάνει την παρουσία του ως ένα κακό διεισδυτικό αντικείμενο, ως σαδιστική επένδυση τιμωρίας του κακού αντικειμένου και μαζοχιστική επένδυση δοκιμασίας της αντοχής του καλού έως ότου ο φόβος απώλειας του καλού οδήγησε στην αναγνώρισή του μέσα στο κακό και την επικράτηση της συνθετικής έναντι της αποσυνθετικής λειτουργίας.

Atwood, G. E., Stolorow, R. D. & Tropol, J. L. (1989) Impasses in Psychoanalytic Therapy—A Royal Road. *Contemporary Psychoanalysis* 25:554-573

Bion Wilfred (1958). "On Arrogance". *Int. J. Psycho-Anal.*, 39:144-146

Jones Ernst (1927). "The early development of female sexuality". *Int. J. Psycho-Anal.* 8:459-472

Freud Sigmund (1911). Formulations on the Two Principles of Mental Functioning. SE 12:213-226

Freud, Sigmund (1914) On Narcissism: An Introduction. SE 14:67-102

Freud, Sigmund (1920) Beyond the Pleasure Principle. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud 18:1-64

Freud Sigmund (1923) : The Ego and the Id. SE 19:1-66.

Freud, Sigmund (1924) : Letter from Sigmund Freud to Sándor Ferenczi, March 26, 1924. The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi, Volume 3, 1920-1933 27:135-138

Freud Sigmund (1924) The Economic Problem of Masochism. SE 19:155-170

Klein, Melanie. (1935) A Contribution to the Psychogenesis of Manic-Depressive States. *Inter. J. Psycho-Anal* 16:145-174

Klein, Melanie. (1940) Mourning and its Relation to Manic-Depressive States. *Inter. J. Psycho-Anal.* 21:125-153 Klein Melanie (1946). "Notes on Some Schizoid Mechanisms". *Int. J. Psycho-Anal.* 27:99-110.

Segal Hana (1972): "A delusional system as a defence against the reemergence of a catastrophic situation". *Int. J. Psycho-Anal.* 53:393-403.

Ψυχαναλυτική θεώρηση του “κακού” μέσω του συλλογικού τραύματος της “γενοκτονίας”

Αθανάσιος Αλεξανδρίδης

Με την παρουσίαση της πορείας και εκτενών αποσπασμάτων της ψυχαναλυτικής ψυχοθεραπείας μιας γυναίκας εβραϊκής καταγωγής γεννημένης είκοσι χρόνια μετά την γενοκτονία, η οποία έπασχε από ψυχογενή στείρωση, θα επιχειρηθεί να αναδειχθούν ψυχαναλυτικές θεωρήσεις του «κακού» όπως αυτό εγγράφεται διαχρονικά και διαγενεαλογικά στο συλλογικό και στο ατομικό επίπεδο. Θα υποστηριχθεί ότι η «γενοκτονία» αποτελεί το σύγχρονο μοντέλο του «ριζικού κακού» που ενώ φαινομενικά τοποθετείται στο κοινωνικό επίπεδο, ουσιαστικά ανάγεται στο αρχαϊκό του ατομικού ψυχισμού και της πρωτόγονης ορδής και κατά συνέπεια έχει βαθιές ρίζες, αντίθετα με το ότι έχει υποστηρίξει η φιλόσοφος Hannah Arendt.

Όσον αφορά τη θεραπεία των ανθρώπων που ως άτομα, οικογένειες, φυλετικές, πολιτικές ή θρησκευτικές ομάδες υπέστησαν τη δράση του «κακού» θα παρουσιαστούν κάποια κομβικά σημεία όπως:

- η δημιουργία αμυντικής αμνησίας σχετικά με το «κακό» με παράλληλη απόκρυψη της ταυτότητας,
- η ανάδυση του τραύματος μέσω των οδών εκφόρτισης όπως αυτή του σώματος ή της συμπεριφοράς,
- η προσδοκία (expectation) που μπορεί να φθάνει μέχρι την ψευδαίσθηση (illusion) του θεραπευόμενου ότι ο θεραπευτής μοιράζεται ταυτόσημες με αυτόν απόψεις περί του «κακού» με αποτέλεσμα η μεταβίβαση - με μαζική χρήση προβλητικών ταυτίσεων και σχάσεων - να τείνει στη δημιουργία ενός «όμοιου»,
- η αναγκαιότητα της μετεξέλιξης του θεραπευτή από τη θέση του «όμοιου» σε αυτή του «διαφορετικού όμοιου», του «ξένου» και εν τέλει του «συνανθρώπου» ώστε μέσω των συνεχών μείξεων και απομείξεων των ενορμήσεων να δημιουργηθεί επαρκές δίκτυο μεταβολισμού και αποχρώσεων του «κακού»,
- η δυσκολία ο θεραπευτής να παραμένει «κενός» των ηθικών, πολιτικών, ιδεολογικών και θρησκευτικών απόψεών του κατά την ψυχαναλυτική «ακρόαση» ενώ συνεχώς αυτές θα ενεργοποιούνται κατά την εμφάνιση του «κακού».

Το ερώτημα του «κακού» ετέθη σε όλες του τις μορφές: α) η προέλευσή του ως θεϊκή, μεταφυσική ή κοινωνική β) ο φορέας του, η αιτία του, ο σκοπός του γ) η σχέση του με τη θυσία και την ενοχή, την ιδεολογία και την ταυτότητα, δ) τον ναρκισσισμό Θανάτου, την από-υποκειμενοποίηση και την αλλοτρίωση ε) το άκαμπτο «Ιδεώδες» ως υπηρέτης του Κακού Θανάτου.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

- Τα λεγόμενα «κοινωνιολογικά» κείμενα του Φρόυντ
- Arendt Hannah, *The human condition*, University of Chicago Press, Chicago, 1958
- Arendt Hannah, Scholem Gershom, *Δύο επιστολές για τη ρηχότητα του κακού*, Άγρα, Αθήνα, 2017
- Didi-Huberman Georges, *Pour quoi obéir ?* Bayard, Paris, 2022
- Green A., *Narcissisme de vie, Narcissisme de mort*, Minuit, Paris, 1982
- Green A., *Pourquoi les pulsions de destruction ou de mort ?* Panama, Paris, 2007
- Λίποβατς Θάνος, *Η απατηλή σαγήνη και η διαβρωτική βία του κακού*, Πόλις, Αθήνα, 2012
- Ricoeur Paul, *Le mal*, Labor et fides, Genève, 2004
- Zaltzman Nathalie, *De la guérison psychanalytique*, PUF, Paris, 1998
- Penser/rêver*, No 7, printemps 2005, Editions de l'Olivier, « Retour sur la question juive »
- Penser/rêver*, No 21, printemps 2012, Editions de l'Olivier, « Le genre totalitaire »